

ԳՐԻԳՈՐ ԲՐՈՒՏԵԱՆ

Ֆիզիկա-մաթեմատիկական գիտ. թեկնածու

ՀԱՅԿԱԿԱՆ «ՍԱՍՆԱՅ ՍՈՒԵՐ» ԴԻՑԱՎԵՂԻ ՄԻ ԴՐՈՒԿԻ ԺԱՄԱՆԱԿԻ ՈՐՈՇՍԱՆ ՓՈՐՁ

Սկիզբը՝ 2021 թ. Ժ. եւ ԺԱ. համարներում

Փոքր Մհեր: Դիցավէպի յաջորդ առանցքային կերպարը Փոքր Մհերն է: Թէպէտ Դաւթի որդի Մհերը դիցավէպում կոչուած է «Փոքր», դրան հակառակ, ըստ նոյն դիցավէպում առկայ նկարագրութեան, նա Սասնայ տան դիւցազունների մէջ ամենաուժեղը եւ ամենահսկան է: Փոքր Մհերը նաեւ Սասնայ տան միակ դիւցազունն է, որ իսկապէս անմահ է: Դիցավէպում նրա անմահութիւնը կապուած է իր հօր՝ Դաւթի անէծքի հետ, որով նա դատապարտուած է անմահ եւ անժառանգ լինելու: Սակայն հարկ է նկատել, որ երկնային-աստեղային կերպարների հետ զուգահեռութիւնը հաշուի առնելով՝ Մհերի անմահութիւնը պէտք է բոլորովին այլ բովանդակութիւն ունենայ: Փոքր Մհերը նաեւ միակ կերպարն է դիցավէպում, որ փակուած է ժայռի մէջ: Ընդ որում՝ դա պատահական կաշկանդում-փակում չէ: Մհերի փակուելը կանխորոշուած իրադարձութիւն է: Եւ դրա վկայութիւնն այն է, որ Մհերը թէ՛ հօր եւ թէ՛ մօր գերեզմաններից լսում է իր «դատավճիռը»՝ «Քո տեղ Ագոստոս Բարն է»: Աւելին՝ հօր գերեզմանից լսուած ձայնը Մհերին յայտնում է նաեւ նրա փակուած մնալու «տեւողութիւնը» եւ դրա աւարտի պայմանը.

«Աշխարհ ւաւերի, մէկ էլ շինուի,
Որ գետին քն ձիւն առջեւ դիմանայ,
Աշխարհ քոնն է»:

Այսինքն՝ նրա փակուելուց մինչեւ վերստին դուրս գալը պէտք է տեղի ունենայ աշխարհի ւաւերում եւ վերաշինում: Եւ այդ վերաշինման առարկայական դրսեւորումը Մհերն ինքն է ասում իր մօտ մտած հովուին՝

«Երբոր ցորենն եղաւ քանց մաստուր մի,
Ու գարին եղաւ քանց ընկուզ մի...»:

Այսինքն՝ խօսքը աշխարհի արմատական, սկզբունքային վերափոխման մասին է:

Աստ, եթէ յիշենք Սասնայ տան անդամների եւ Կենդանաշրջանի աստեղատների՝ վերը բացայայտուած առընչութիւնները, բնական է ակնկալել, որ Փոքր Մհերն էլ համապատասխանի այն կենդանակերպին, որով աւարտուում է Կենդանաշրջանը: Այսինքն՝ եթէ իմանանք Կենդանաշրջանի վերջին (կամ որ նոյնն է թէ՛ առաջին) աստեղատունը, դրանով կիմանանք նաեւ Փոքր Մհերին համապատասխանող կենդանակերպը: Ճիշտ է նաեւ հակառակը. եթէ իմանանք Փոքր Մհերին համապատասխանող կենդանակերպը, դրանով կիմանանք նաեւ Կենդանաշրջանի աւարտը (սկիզբը): Իսկ սա մեզ հնարաւորութիւն կտայ պարզելու համաստեղութիւնների այսպիսի շարքի դասաւորման ժամանակը:

Արդ, վերստին դառնալով Փոքր Մհերի եւ կենդանաշրջանի աստեղատների առընչութիւնը պարզելուն՝ նկատենք, որ վերը նշուած՝ ժայռի մէջ փակուելուց եւ անմահ լինելուց զատ, Մհերն ունի միւս դիւցազուններից իրեն տարբերող մի կարեւոր բնութագրում: Ձենով Օհանը, Սասնայ տան զէնքերն ու շորերը յանձնելով Մհերին, նրան ասում է.

«Ուղի՛, առ, հագի, նստի,
Սասնայ տան խոյերէն դու ես մնացէ...»¹:

Նոյն յորջորջումով է Օհանը Մհերին կոչում նաեւ, երբ Կապուտկողում իր հզօր ձայնով կոչ է անում եօթ դարպասների յետեւում փողերով ու թմբուկներով քէֆ անող Մհերին. «Ախր, դու էլ Սասնայ տան խոյերէն ես»²: Այս խօսքերի իմաստն այն է, որ Սասնայ տան բոլոր դիւցազունները խոյեր են, եւ այդ խոյերից է նաեւ Մհերը: Փոքր Մհերը նաեւ ինքն է իրեն խոյ անուանում: Դիմելով Քուռկիկ Զալալուն՝ նա ասում է.

«Քուռկիկ Զալալի,
Անբախտութիւն մի՛ անի հետ ինձ,
Ես էլ Սասնայ տան խոյերէն եմ»³:

¹ Տէս «Սասունցի Դաւիթ», Երեւան, 1961, էջ 303:

² Անդ, էջ 299:

³ Անդ, էջ 304:

Միւս կողմից, սակայն, Սասնայ տան անդամներից որեւէ մէկի համար ուղղակի ասուած չէ, որ նա էլ խոյ է: Մհերը առաջինն ու միակն է, որի վերաբերեալ դա բացայայտ ասուած է: Այսինքն՝ Փոքր Մհերի պարագայում բացայայտուած է նրա բուն էութիւնը⁴: Եւ այդ էութիւնն այն է, որ նա խոյ է: Ակնյայտ է, որ խօսք չի կարող լինել մարդուն խոյ կենդանու հետ նոյնացնելու մասին: Խօսքը կարող է վերաբերել միայն խոյի կերպարին, որի երկնային դրսեւորումը հէնց խոյ կենդանակերպն է: Այսինքն՝ Զենով Օհանի այս խօսքերով բացայայտուած է, որ Փոքր Մհերի զուգահեռ կենդանակերպը խոյն է:

Արտատէր Պառաւ: Դիցավէպի Դաւթի ճիւղի առանցքային կերպարներից է, այսպէս կոչուած, «արտատէր Պառաւը»: Այս Պառաւի մասին դիցավէպի որոշ պատումներում յիշատակուած է, որ նա ժամանակին եղել է Մեծ Մհերի սիրուհին⁵: Այսինքն՝ նա ինչ-որ առումով Մհերի (երկրորդ կամ առաջին) կինն է: Նա միշտ մեծագոյն համարումով եւ գորովով է յիշատակում Մհերին՝ Դաւթին մղելով Մհերի արժանաւոր ժառանգը դառնալու: Աւելին՝ այս Պառաւն ամեն առիթով խնամակալութիւն է անում պատանի Դաւթին: Նա Դաւթի չյայտարարուած հովանաւորն է: Նա թոյլ է տալիս Դաւթին իր արտից շաղգամ հանել-ուտել, լոր որսալ եւ մանկական խաղեր անել, վնասել, տրորել արտը: Աւելին՝ Դաւթը շտապում է Կողբադինի հարկահաններին՝ մարագում փակած աղջիկներին ազատելու, երբ Պառաւը յայտնում է Կողբադինի գալու, ոսկով հարկ վերցնելու, կանանց ու աղջիկներին «հաւաքել-փակելու» մասին: Եւ ամենակարեւորն այն է, որ ամենաէական խորհուրդները Դաւթին հէնց այս Պառաւն է տալիս: Նա է, որ յայտնում է Մհերի հրաշք-զէնքերի գոյութեան մասին, նշում դրանց տեղը եւ Օհանից (ու նրա կնոջից) դրանք կորզելու կերպը: Միով բանիւ՝ սա Դաւթի մայրացուն, փաստականօրէն նրան մայրութիւն անողն է: Աւելին՝ Մելիքի հետ յաղթական կռուից վերադարձին Դաւթին

⁴ Առանձին հարց է, թէ ինչու է յատկապէս Փոքր Մհերի պարագայում ուղղակի ասուած, բացայայտուած Սասնայ տան դիցազունների բուն էութիւնը: Սա կարելի է հարց է, որին, սակայն, այստեղ մանրամասն չենք անդրադառնալ: Նշենք միայն, որ ամենայն հաւանականութեամբ՝ սա կապուած է այն բանի հետ, որ Մհերը Սասնայ տան դիցազուններից վերջինն է ու անմահ:

⁵ Տէս, օրինակ,

«Սասուն Պառաւ մի կար:

էդ Պառաւ Մհերի եարն էր էղէ:

էնի արտ մի կորեկ ունէր» («Սասունցի Դաւիթ», Երեւան, 1961, էջ 183):

ինքը Պառաւին առաջարկում է իրեն մայր դառնալ, եւ վերջինս էլ հաստատում է, որ ինքը մայրութիւն է անում Դաւթին⁶:

Տարբեր առիթներով նշուել է, որ դիցավէպի այս առանցքային կարեւորութեան կերպարը, Դաւթի՝ իրեն տրուած «Նանէ» յորջորջումով, պէտք է զուգահեռը, քողարկուած անձնաւորումը լինի յունական Դեմետրէի եւ հայոց Անանիա մայր դիցուհու⁷:

Աստղալից երկնքի՝ այսօր ընդունուած քարտէզի վրայ արտատէր Պառաւին գտնել հնարաւոր չէ: Ուստի հարկ է այս առանցքային կերպարի երկնային զուգահեռը փնտրել ոչ թէ այսօրուայ, այլ առաւել հին ժամանակներից մեզ վկայուած երկնային քարտէզի վրայ:

Մեզ յայտնի ամենահին եւ հաւաստի աստղացուցակներից են հին Միջագետքից մեզ հասած, այսպէս կոչուած, «աստրոլաբները» եւ սեպագիր շարադրանքների Mul Apin կոչուող ժողովածուն: Ահա այս աղբիւրներով մեզ վկայուած երկնային քարտէզի վրայ Զկներ կենդանակերպի հիւսիսային ձկան եւ Անդրոմեդայի կենտրոնական մասի տեղում է A-nu-ni-tu աստեղատունը: Այս անուամբ յայտնի դիցուհին նոյն ինքը շումերական Ինաննան է, աքքադական Իշտարը, որ յայտնի է նաեւ իբրեւ «Նրկնի տիրուհի»: Այս դիցուհին նոյնացուած է եղել Արուսեակ (Venus) մոլորակի հետ: Մեր խնդրի համար շատ էական է յատկապէս այն, որ այս A-nu-ni-tu-ն կից է երկնային արտին: A-nu-ni-tu համաստեղութիւնից անմիջապէս դէպի արեւմուտք դրան կից IKU աստեղատունն է, որ այսօր յայտնի է «Պեգասի քառանկիւնի» (ոչ պաշտօնական) անունով եւ բաղկացած է α Պեգասի (α Pegasi), β Պեգասի (β Pegasi), γ Պեգասի (γ Pegasi) եւ α Անդրոմեդայի (α Andromedae) աստղերից⁸ (նկ. 8): Այս IKU աստեղատունն էլ երկնային Արտն է: Ի դէպ, այս Արտից եւ Երկնքի տիրուհուց դէպի արեւելք՝ անմիջապէս դրանց կից, Արոր (Apin) համաստեղութիւնն է, որ բաղկացած է ներկայիս Եռանկիւնի համաստեղութեան աստղերից եւ γ Andromedae աստղից: Այստեղ, կերպարների եւ դրանց փոխա-

⁶ Տէս «Սասունցի Դաւիթ», Երեւան, 1961, էջ 250: Այստեղ՝

«Պառաւ.— ասաց.— շնորհակալ եմ քեզնէ.

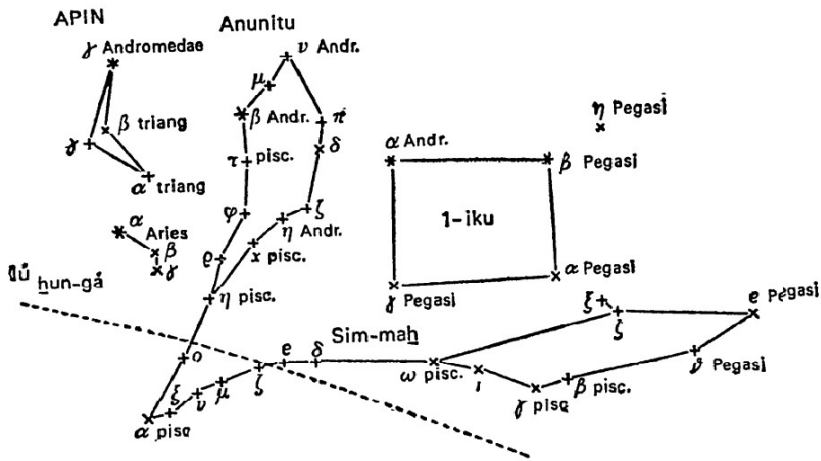
Կը գա՞ւ դու ինձի մէր ըլնես. ես մէր չունեմ:

— Դաւիթ, ես էլի՛ քեզ մէր եմ,— ասաց,—

Կէրքամ իմ տուն»:

⁷ Տէս, օրինակ, Յ. Օրբէլի, Առաջաբան, «Սասունցի Դաւիթ», Երեւան, 1961, էջ LIII—LIV:

⁸ Տէս Բ. ВАН-ДЕР-ВАРДЕН, Пробуждающаяся наука II. Рождение астрономии, «Наука», Москва, 1991, էջ 81—85:

Նկ. 8. Հինմիջագետքեան աստղային ֆարսէզի հատուածը՝ երկնային Արտի եւ Երկնքի տիրումի համաստեղութիւններով: Քարտէզի ստորին մասով անցնող ընդհատ գիծը խաւարածիրն է (ֆարսէզը վերցուած է Վան-Ռե-Վարդէնի գրքից):

ուրնշուրթիւնների համապատասխանութիւնից զատ, պակաս կարելոր չէ նաեւ անունների համապատասխանութիւնը: Այսպէս՝ միջագետքեան (շումերական) A-nu-ni-tu դիցանունը դիմաց Ա-նա-հիտ հայկական դիցանունն է: Ծիշտ է՝ այսօրուայ ընդունուած լեզուաբանութիւնը հայկական Անահիտ անունը միանշանակ համարում է իրանական փոխառութիւն⁹, սակայն իրանական ժողովուրդների այս տարածաշրջանում յայտնուելուց առաջ վկայուած նոյնահունչ եւ նոյնաբովանդակ անունը վկայում է, որ այս անունն իրանական ծագում ունենալ չի կարող, եւ դրա արմատները հարկ է փնտրել տեղի հնագոյն (հայերէն) լեզուի եւ մշակույթի (պաշտամունքի) մէջ:

Այսպիսով՝ առկայ են բոլոր հիմքերը դիցավէպի արտատէր Պառաւին A-nu-ni-tu դիցուհու եւ նրա երկնային կերպարի՝ Ձկներ կենդանակերպի հիւսիսային ձկան (եւ Անդրոմեդայի համաստեղութեան կենտրոնական մասի) հետ նոյնացնելու համար:

Ի մի բերելով վերն արուած բոլոր համադրումները՝ ստանում ենք դիցավէպի առանցքային կարեւորութեան կերպարներից 10-ի զուգադրումը Կենդանաշրջանի աստեղատներից 10-ի (եւ 1 մոլորակի) հետ (տե՛ս ստորեւ՝ աղ. 5):

⁹ Տե՛ս Հ.Բ. ԱՃԱՌԵԱՆ, Հայոց անձնանունների բառարան, հ. 1, Երեւանի համալսարանի հրատ., Երեւան, 1942, էջ 145:

Աղիւսակ 5

	Կերպարն ըստ դիցավէպի	Երկնային զուգահեռը	Նշանը
1.	Դաւիթ	Աղեղնաւոր, Լուսնթագ	♄
2.	Բաղդադի խալիֆ	Կարին	♌
3.	Քեռի Թորոս	Կշիռ	♎
4.	Ծովինար	Կոյս	♏
5.	Մեծ Մհեր	Առիւծ	♐
6.	Ցոան Վերգօ	Խեցգետին (Յիւ)	♑
7.	Սանասար եւ Բաղդասար	Երկուորեակներ	♒
8.	Ձենով Օհան	Ցուլ	♓
9.	Փոքր Մհեր	Խոյ	♈
10.	Արտատէր Պառաւ	Ձկներ (ճիւս.) A-nu-ni-tu	♉
11.		Ջրհոս	♊
12.		Այծեղջիւր	♋

Սասնայ տան տոհմաձառի օրինաչափութիւնները

Այսպիսով՝ Կենդանաշրջանի Ձկներից մինչեւ Աղեղնաւոր մեծ հատուածը զուգահերուում է Սասնայ ծոեր դիցավէպի գլխաւոր հերոսներին: Ընդ որում, եթէ զանց առնենք Դաւիթին (որ իր յատկանիշներով սկզբունքօրէն տարբեր է միւսներից) եւ Փոքր Մհերին (որն իր իսկ խօսքով՝ «անմասն է Սասնայ Ջոջ տնէն»)¹⁰, Սասնայ տան մնացեալ անդամների եւ նրանց համապատասխան համաստեղութիւնների դասաւորութեան մէջ կան որոշակի օրինաչափութիւններ:

Առաջին ականառու օրինաչափութիւնն այն է, որ ճիշտ այնպէս, ինչպէս Սասնայ տան դիւցազուններն են կազմում մէկ ամբողջական ընտանիք¹¹, նոյն կերպ եւ Կենդանաշրջանի՝ նրանց զուգահեռ աստեղատները կազմում են Կենդանաշրջանի մէկ ամբողջական հատուած (տե՛ս նկ. 9):

¹⁰ Դաւիթն ու Փոքր Մհերն իրենց բազմաթիւ յատկանիշներով էապէս տարբեր են Սասնայ տան մնացեալ ներկայացուցիչներից: Ըստ այսմ՝ Սասնայ ընտանիքի անդամների բաշխման ընդհանուր օրինաչափութիւնից նրանց «դուրս մնալը» լիովին բնական է: Այս երկու կերպարների՝ ընդհանուր օրինաչափութիւնից դուրս լինելն ունի իր հիմնաւոր պատճառները, որոնք առանձին ծաւալուն հետազօտութեան առարկայ են: Դրանց այստեղ չենք անդրադառնալ տեղի սղութեան պատճառով:

¹¹ Այս շարքում կարող են բացառութիւն թուալ Բաղդադի խալիֆն ու արտատէր Պառաւը: Իրականում, սակայն, որեւէ բացառութիւն չկայ: Բանն այն է, որ խալիֆը իրաւականօրէն Ծովինարի ամուսինն է եւ, ըստ այդմ, նոյն ընտանիքի անդամ է: Անդրադառնալով արտատէր

Երկրորդ օրինաչափությունն այն է, որ Կենդանաշրջանի մէջ աստեղատների յաջորդական դասաւորութիւնը ներդաշնակում է դրանց համապատասխան կերպարների դիրքին Սասնայ տան տոհմածառի մէջ (հաշուի առնելով Ձենով Օհանի հետ կապուած ուղղումը, որի մանրամասն քննարկումն իր տեղում արուեց):

Երրորդ օրինաչափությունն էլ հետեւեալն է. երբ համեմատում ենք Սասնայ տան կերպարների ժամանակային հերթականութիւնը Կենդանաշրջանի աստեղատների յաջորդական դասաւորութեան հետ, տեսնում ենք, որ Կենդանաշրջանի եւ Սասնայ տան տոհմածառի մէջ համապատասխան կերպարները դասաւորուած են հակառակ ուղղութիւններով: Այսինքն՝ եթէ Սասնայ տան մէջ ժամանակային յաջորդականութիւնը գնում է.... Օհան, Սանասար-Բաղդասար, Վերգօ, Մհեր.... ուղղութեամբ, ապա նրանց համապատասխան կենդանակերպերը երկնքում դասաւորուած են հակառակ ուղղութեամբ, այն է՝Առիւծ, Խեցգետին (Յիւ), Երկուորեակներ, Յուլ.... հերթականութեամբ: Փաստօրէն՝ երկնքում կերպարների դասաւորութիւնը հակառակ է երկրի վրայի կերպարների դասաւորութեանը: Առաջին հայեացքից տարօրինակ թուացող այս իրողութիւնը լիովին հասկանալի եւ օրինաչափ կերեւայ, եթէ նկատի ունենանք, որ ըստ երկրի եւ երկնքի մասին հնագոյն պատկերացումների՝ աշխարհի այդ երկու հակադիր մասերում շարժումները պիտի ընթանան հակառակ ուղղութիւններով: Օրինակ՝ եթէ լուսատուները երկնքում շարժւում են արեւելքից արեւմուտք, ապա բնական է, որ մայրամուտից յետոյ նրանք պէտք է շարժուեն (երկրի վրայ կամ երկրի տակ) հակառակ ուղղութեամբ՝ արեւմուտքից արեւելք, որ յաջորդ օրը հնարաւոր լինի դրանց վերստին ծագումը արեւելքից¹²:

Պառաւին՝ նկատենք, որ նա, լինելով Մեծ Մհերի սիրուհին (հնարաւոր է՝ նախնաբար եղած լինի երկրորդ կամ առաւել մեծ հաւանականութեամբ՝ հէնց առաջին կինը), նա եւս փաստականօրէն այդ նոյն ընտանիքի անդամ է: Աւելին՝ երբ Մելիքին յաղթել-սպանելուց յետոյ Դաւիթը Պառաւին առաջարկում է իրեն մայր դառնալ, վերջինս ասում է.

«Դաւիթ, ես էլի՛ քեզ մէր եմ, – ասաց, –

Կերթամ իմ տուն.

Ինչ բան քեզ պէտք կըլնի՛ կը գամ, կասեմ» (Սասունցի Դաւիթ», Երեւան, 1961, էջ 250):

¹² Այս մասին մանրամասն տես ԳՐ. ԲԵՐՆԵՆՆԵՐ, Որոշ օրացուցային իրողութիւններ հայկական հրաշապատում հէքեաթներում. Բ., «Էջմիածին», ԺԲ., 2009, էջ 62–83 (ի մասնաւորի՝ էջ 72–74): Իբրեւ այս նոյնի շատ յստակ դրսեւորում՝ կարելի է դիտարկել հիւսիսային բեւեռին մօտ գտնուող այն լուսատուների շարժումը, որոնք բեւեռից հեռու են մօտաւորապէս տեղի աշխարհագրական լայնութեան չափ: Այսպիսի դիրք ունեցող աստղերը գիշերուայ մի մասի ընթացքում արեւելքից արեւմուտք շարժուելուց յետոյ, երբ հասնում են բեւեռով անցնող հորիզոնական գծին, իրենց օրական շարժումը շարունակում

Նկ. 9

Ստացուած զուգահերուամներն ու դրանց ի յայտ բերած օրինաչափութիւնները հնարաւորութիւն են ընձեռում նաեւ դիցաւէպի այսպիսի ինքնահամաձայնեցուած ներքին կառուցուածքի ստեղծման ժամանակը գնահատելու: Քննենք սա փոքր-ինչ մանրամասն:

Ընդհանրութիւն Նախահայկեան օրացոյցի հետ

Վերը բերուած աղիւսակ 4-ը ի յայտ է բերում մի էական առանձնաչափութիւն: Այստեղ երեւում է, որ Կենդանաշրջանի 12 աստեղատներից միայն 10-ն են, որ զուգահերուած են Սասնայ տան անդամներին (տէ՛ս աղ. 5 եւ Նկ. 9): Զրհոս եւ Այծեղջիւր կենդանակերպերը չունեն իրենց զուգահեռ կերպարները Սասնայ տան մէջ: Անշուշտ այս «բացառութիւնը» կարօտ է բացատրութեան:

Իբրեւ այս տարօրինակ երեւացող իրողութեան բացատրութիւնը գտնելու առաջին քայլ՝ նկատենք, որ դիցական կերպարներ — կենդանակերպեր համապատասխանութեան ստացուած վիճակն իր սկզբունքային կառուցուածքով յիշեցնում է Նախահայկեան օրացոյցի կառուցուածքը: Իրօք, ինչպէս ժամանակին ցոյց է տրուած, Հայկ նահապետի տոմարագիր (եւ պետականակերտ) գործունէութիւնից առաջ Հայաստանում կիրառուել է պայմանական անունով «Նախահայկեան» կոչուած մի ուրոյն օրացոյց, որի տարեշրջանը բաղկացած է եղել բուն տարուց եւ արտատարեկան ժամանակից: Տարին բաղկացած է եղել ընդամենը 10 ամիսից, տեւել է միայն 300 օր, իսկ տարուց յետոյ եղել է անդրաշխարհի պաշտամունքի հետ աղերսուող շուրջ 65—70-օրեայ արտատարեկան շրջանը: 10-ամսեայ տարին էլ տրոհուած է եղել երկու անհաւասար մասերի՝

են հակառակ ուղղութեամբ՝ արեւմուտքից արեւելք: Ընդ որում՝ իրենց շարժման հետագծի ամենաստորին մասում այսպիսի աստղերը հպւում են հորիզոնին կամ նոյնիսկ մի կարճ տեւողութիւն անցնում են հորիզոնից վար: Ահա այսպիսի աստղերին դիտելով՝ կարելի էր կազմել լիովին «հիմնաւորուած» տեսակէտ առ այն, որ երկնքում եւ երկրի տակ կամ երկրի վրայ շարժումներն ընթանում են հակառակ ուղղութիւններով:

երեք արական կերպարներին (հայր աստծու, թագաւորի 3 որդիներին) ձօնուած 3 ամիսներից եւ եօթ իգական կերպարներին (հայր աստծու, թագաւորի 7 դուստրերին) ձօնուած 7-ամսեայ մասից¹³: Ժամանակին այս հնագոյն օրացոյցի կառուցուածքն ի յայտ էր բերուել թէ՛ հայոց որոշ հաբեւան ազգերի հին օրացոյցների եւ բանահիւսութեան մէջ, թէ՛ հայկական հրաշապատում հէքեաթներում¹⁴: Ընդ որում՝ հայկական հրաշապատում հէքեաթներն ընդգրկում են ոչ միայն այս Նախահայկեան օրացոյցի պարզ կառուցուածքը, այլ նաեւ այդ օրացոյցին աղերսող աստղագիտական-տիեզերական պատկերացումների մի բազմաբաղադրիչ, հարուստ փունջ:

Արդ, եթէ նկատի ունենանք, որ «Սասնայ ծռեր» դիցավէպը թէ՛ իր գործող անձերով, թէ՛ այդ կերպարների տարբեր գործողութիւններով եւ թէ՛ իրադարձութիւնների ընդհանուր զարգացման ընթացքով շատ սերտ աղերսներ ունի հայկական հրաշապատում հէքեաթների հետ, ապա բնական է, որ նոյն Նախահայկեան օրացոյցի կառուցուածքն առկայ լինի նաեւ դիցավէպում: Ահա ա՛յս առումով աւելի քան բնական է դիցավէպի կերպարների եւ կենդանակերպերի՝ վերը ի յայտ բերուած առընչութիւնն ընկալել, մեկնաբանել իբրեւ Նախահայկեան օրացոյցի հետ կապուած պատկերացումների արտայայտութիւն: Եթէ այս մօտեցումը ճիշտ է, ապա դա մեզ կարող է հնարաւորութիւն տալ գնահատելու դիցավէպի այս կառուցուածքի ստեղծման ժամանակը:

Ըստ Նախահայկեան օրացոյցի մասին մեր ունեցած տուեալների՝ այս օրացոյցի տարեմուտը՝ Նաւասարդեան տօնը, եղել է ամառային արեւադարձից 8 օր առաջ, եւ դրան էլ նախորդել է շուրջ երկամսեայ արտատարեկան (արգելքների) շրջանը: Քանի որ դիցավէպի կերպարների եւ աստեղատների՝ մեր ստացած զուգահեռութիւնների ցուցակում երկու աստեղատուն դուրս են մնացել զուգադրումների մասից, չեն զուգադրուել դիցական կերպարներին, ապա բնական է համարել, որ այդ երկու (չզուգադրուած) համաստեղութիւնները համապատասխանեն տարեշրջանի այն (արտատարեկան) մասին, որը դուրս է բուն տարուց: Այսինքն՝

¹³ Նախահայկեան օրացոյցի մասին առաւել ամբողջական տե՛ս Գ. ԲՐՈՒՏԵԱՆ, Հայոց տոմարի որոշ հարցերի մասին. Նախահայկեան օրացոյցի կառուցուածքը, «Էջմիածին», ԺԲ., 1996, էջ 135–164. Գ. ԲՐՈՒՏԵԱՆ, Օրացոյց Հայոց, Ս. Էջմիածին, 1997, էջ 385–433:

¹⁴ Տե՛ս Գ. ԲՐՈՒՏԵԱՆ, Որոշ օրացուցային իրողութիւններ հայկական հրաշապատում հէքեաթներում. Ա., Բ., Գ., «Էջմիածին», Բ., 2008, էջ 49–66, ԺԲ., 2009, էջ 62–83, Զ., 2010, էջ 22–44. Գ. ԲՐՈՒՏԵԱՆ, Տարածութեան եւ ժամանակի մասին պատկերացումներն ըստ հայկական հրաշապատում հէքեաթների, «Բազմավէպ», 1–12, 2011, էջ 459–484:

ըստ այս ընդունելութեան՝ Այծեղջիւր եւ Զրհոս կենդանակերպերը պէտք է զուգադրուեն Նախահայկեան օրացոյցի արտատարեկան ժամանակին: Նախքան առաջ անցնելը տեսնենք, թէ ինչ այլ տուեալներ կարելի է գտնել ի հիմնաւորումն այսպիսի զուգադրման:

Անանիա Շիրակունու վերը վկայակոչուած՝ «Յաղագս կենդանատեսակաց» աշխատութեան շարունակութեան մէջ Այծեղջիւր եւ Զրհոս կենդանակերպերի մասին կան այսպիսի վկայութիւններ. «Տասներորդ կենդանատեսակ է այծեղջիւրն. իգական, յեղանակ ձմեռնային, տուն երեւակի...» եւ «Մետասաներորդ կենդանատեսակ է ջրահեղն. արական. հաստատուն. ձմեռնային. տուն երեւակի...»¹⁵: Այսինքն՝ այս երկու կենդանակերպերը միեւնոյն մոլորակի՝ Երեւակի աստեղային տունն են. այս մի կէտում դրանք նոյն յատկանիշը, նոյն բնութագրիչն ունեն: Սա լիովին զուգահեռ է այդ երկու կենդանակերպերը միեւնոյն՝ արտատարեկան ժամանակի զուգահեռը լինելուն: Բացի այդ՝ այս երկու կենդանակերպերը համարուած են ձմեռային: Այսինքն՝ այս կէտում եւս երկուսի պարագայում էլ միեւնոյն յատկանիշի առկայութիւնն է, որ դարձեալ ներդաշնակ է այս երկու կենդանակերպերը տարեշրջանի միեւնոյն մասին պատկանելուն: Ի դէպ, սա նաեւ ներդաշնակ է այն իրողութեանը, որ Նախահայկեան օրացոյցում արտատարեկան ժամանակը նախորդել է ամառնամուտին: Եթէ սրա հետ մէկտեղ յիշենք, որ շատ հնում տարեշրջանը տրոհուել է միայն երկու մասի՝ տաք եւ ցուրտ եղանակների (որ նոյնն է թէ՛ ամառուայ եւ ձմեռուայ¹⁶), ապա ամառնամուտին նախորդող արտատարեկան շրջանն ընկնում է տարուայ ցուրտ մասի, այն է՝ ձմեռուայ մէջ: Այսինքն՝ այս երկու կենդանակերպերի ձմեռային լինելը լիովին ներդաշնակ է Նախահայկեան օրացոյցի արտատարեկան մասը տարեշրջանի նախապէս ձմեռային համարուած կէսի մէջ եղած լինելուն:

Զուգահեռութիւն ունենք նաեւ այս երկու կենդանակերպերին հակառակ սեռեր վերագրելու իրողութեան մէջ: Այսպէս՝ Նախահայկեան օրացոյցում արտատարեկան ժամանակի սկզբի հատուածը կից է եղել բուն տարուայ իգական մասի աւարտին, իսկ դրա վերջի մասը կից է

¹⁵ «Անանիայի Շիրակայնոյ Համարողի մատենագրութիւնք», աշխ.՝ Ա. Գ. Աբրահամեան, Երեւան, 1943, էջ 329: Այստեղ Զրհոսի փոխարէն գրուած է «Զրահեղն», որ նոյն Զրհոս անունն հոմանիշն է:

¹⁶ Այս առընչութեամբ տեղին է յիշել հայերէն «ամառ-ձմեռ» արտայայտութիւնը, որ պարզապէս նշանակում է «ամբողջ տարին»:

եղել սկսուելիք տարուայ արական մասի սկզբին: Եւ ահա սրան ներդաշնակ էլ՝ խնդրոյ առարկայ կենդանակերպերից առաջինն իգական է, իսկ երկրորդը՝ արական: Այս կարգի այլ օրինակներ եւս կան, սակայն աստ բերուած տուեալները բաւարար են համոզուելու համար, որ այս երկու կենդանակերպերը զուգադրուած են եղել Նախահայկեան օրացոյցի արտատարեկան ժամանակին: Ընդունելով սա իբրեւ հիմք՝ այժմ կարող ենք փորձել գտնել մեզ հետաքրքրող ժամանակը:

Հաշուարկը եւ դրա արդիւնքը

Իբրեւ ժամանակը գտնելու հիմնական միջոց՝ կօգտուենք Երկրի գալարապտոյտի յայտնի օրինաչափութիւնից: Ինչպէս գիտենք, Երկրի օրապտոյտի առանցքը (աշխարհի առանցք) 25766 տարի պարբերութեամբ պտոյտ է գործում խաւարածրի առանցքի շուրջ՝ տարածութեան մէջ գծելով շուրջ 47 աստիճան գագաթի անկիւնով կոն: Սրա հետեւանքով հէնց այս նոյն պարբերութեամբ փոխւում է տարուայ եղանակների եւ կենդանակերպերի համապատասխանութիւնը: Արդ, հիմք ընդունելով մեզ յայտնի որեւէ ժամանակի դրութիւնը՝ հարկ է հաշուարկել, թէ դրանից քանի տարի առաջ Այծեղջիւր եւ Ջրհոս կենդանակերպերը կհամապատասխանէին Նախահայկեան օրացոյցի արտատարեկան ժամանակահատուածին: Այսինքն՝ հարկ է գտնել, թէ Ջրհոս կենդանակերպի աւարտը երբ կհամապատասխանի ամառային արեւադարձից 8 օր առաջուայ դիրքին: Սա նշանակում է, որ պէտք է գտնել, թէ երբ ամառային արեւադարձից 8 օր առաջուայ կէտը Ձկներ կենդանակերպից կանցնի Ջրհոս:

Հաշուարկի դիւրութեան համար նախ հաշուենք անցման ժամանակը ամառային արեւադարձի կէտի համար, ապա անցնենք դրանից 8 օր առաջուայ կէտի անցման ժամանակին:

Ինչպէս ժամանակին համանման այլ խնդիր լուծելիս արուել էր, այստեղ եւս իբրեւ հիմք կընդունենք, որ փրկչական դարաշրջանի սկզբում գարնանային գիշերահաւասարի կէտը խոյ կենդանակերպից անցել է Ձկներ¹⁷: Այդ նոյն ժամանակ ամառային արեւադարձի կէտը խեցգե-

¹⁷ Տէն ԳՐ. ԲՐՈՒՏԵԱՆ, Հայկական «Վիշապ» քարակոթողների աստղագիտական թուագրման փորձ, «Էջմիածին», Դ., 2020, էջ 44–66:

տին կենդանակերպից անցել է Երկուորեակներ: Քանի որ գալարապատույտի պարբերությունը 25 766 տարի է, ապա դրա $1/12$ -րդ մասը կլինի $25\,766/12=2147$ տարի: Այսինքն՝ 2147 տարում երկնքում մեզ հետաքրքրող կէտը կտեղաշարժուի Կենդանաշրջանի մէկ համաստեղութեան չափով: Երկուորեակներից Ջրհոս 4 կենդանակերպ է: Ուրեմն՝ ամառնամուտի կէտը Ձկներից Ջրհոս կմտնի մեր հաշուարկի սկզբնակէտից (փրկչական դարաշրջանի սկզբից) $4 \times 2147 = 8588$ տարի յետոյ: Սա փրկչական 8588 թուականն է, որ վերաբերում է շատ հեռավոր ապագային եւ, ըստ այդմ, մեզ չի հետաքրքրում: Ուստի հարկ է հաշուել դրա նախորդ անցման ժամանակը: Այսինքն՝ հարկ է յետ գնալ $25\,766 - 8588 = 17\,177^{18}$: Այսինքն՝ մեզ հետաքրքրող անցումը եղել է Ք. ծ. ա. 17 177 թուականին:

Այժմ յիշենք, որ մեզ հետաքրքրող կէտը Կենդանաշրջանի վրայ ոչ թէ հէնց ամառային արեւադարձի կէտն է, այլ այն, որտեղ Արեւը լինում է ամառնամուտից 8 օր առաջ: Եւ այդ կէտը Ջրհոս համաստեղութիւնը կմտնի մեր գտած Ք. ծ. ա. 17 177 թուականից $(25\,766 \times 8) / 365,2422 = 564,4$ տարի առաջ (այս արտայայտութեան մէջ 365,2422-ը արեւադարձային տարուայ ճշգրիտ տեւողութիւնն է՝ արտայայտուած օրերով): Այսինքն՝ $17\,177 + 564,4 = 17\,741,4$: Այստեղ ստացուած թուի կոտորակային մասը բաց կթողենք՝ նկատի առնելով, որ դա անհամեմատ փոքր է մեր հաշուարկի հնարաւոր սխալից: Այս կերպ՝ ամառային արեւադարձից 8 օր առաջուայ կէտը Ձկներից Ջրհոս է ացնել Ք. ծ. ա. 17 741 թուականին: Հէնց սա էլ կլինի մեր որոնած ժամանակը:

Այսպիսով՝ հայոց «Սասնայ ծռեր» դիցավէպում ներկայացուած Սասնայ տան հիմնական անդամների տոհմածառը անձերի յաջորդական եւ փոխադարձ դասաւորութեամբ մեզ հասած վիճակով պէտք է կանոնաւորուած, համակարգուած լինի Ք. ծ. ա. 17 700 թ.: Այսինքն՝ դա եղել է մեզանից 19 700 տարի առաջ:

Անշուշտ, այս տարեթուի ճիշտ կամ սխալ լինելը հնարաւոր չէ ստուգել այսօր մեզ մատչելի գրաւոր աղբիւրների կամ հնագիտական տուեալների միջոցով: Հնարաւոր է՝ ոչ հեռու ապագայում այս հարցում էական

¹⁸ Այստեղ փրկչական թուականից Ք. ծ. ա. թուականի անցնելիս տարիների թուից 1 ենք հանում, քանի որ ժամանակագրութեան այս (պատմական) համակարգում 0 թուական գոյութիւն չունի. այս մասին տես Գր. ԲՐՈՒՏԵԱՆ, Հայկական տոմարագիտութիւն, Երեւան, 2016, էջ 292–294:

օժանդակութիւն դառնան կենսաբանական ու լեզուաբանական միջոցները: Սակայն ներկայումս ստացուած արդիւնքի (որակական) ստուգման ամենայուսալի միջոցը աստղագիտական եղանակներով ստացուած այլ (բովանդակութեամբ մօտ) տուեալների հետ համեմատելն է: Այս առումով յոյժ կարեւոր է աստղագիտական (բայց այստեղ կիրառուածից սկզբունքօրէն տարբեր) միջոցներով հէնց նոյն «Սասնայ ծռեր» դիցավէպի մի առանձին դրուագի ժամանակի որոշման արդիւնքը: Քննելով Ծովինարի՝ իր որդիներին Հայաստան ուղարկելու դրուագում առկայ աստղագիտական տեղեկոյթը, կարող ենք հաւանական համարել, որ այդ դրուագը ստեղծուել է մեզանից 17 500 տարի առաջ¹⁹: Այս թիւը միայն 2200 տարով է տարբեր վերը մեր հաշուած ժամանակից: Այսինքն՝ «Սասնայ ծռերի» մէկ առանձին դրուագի եւ ամբողջ տոհմածառի դասաւորութեան ժամանակների համար աստղագիտական տարբեր միջոցներով ստացուած ժամանակներն իրարից տարբերուում են մօտ 10 տոկոսով: Ուրեմն՝ դրանք որակապէս իրար չհակասող թուեր են, որն էլ հիմք է տալիս այս երկու թուերը համարելու որակապէս ճիշտ:

Սա բնաւ չի նշանակում, թէ ամբողջ դիցավէպը հէնց այդ ժամանակ է ստեղծուել: Դիցավէպի առանձին դրուագներ, բնականաբար, կարող են ունենալ ստացուած թուականից տարբեր տարիքներ (թէ՛ դրանից մեծ եւ թէ՛ փոքր):

Եզրակացութիւն

Այսպիսով՝ քննութեան առնելով «Սասնայ ծռեր» դիցավէպի հիմնական կերպարների առընչութիւնը Կենդանաշրջանի համաստեղութիւնների եւ երկնային այլ իրողութիւնների հետ՝ հիմնաւորում ենք, որ Սասնայ տան անդամներից 10-ը իրենց զուգահեռներն ունեն Կենդանաշրջանի մէջ, եւ յստակ առընչութիւններ կան Սասնայ տան տոհմածառի եւ երկնքում կենդանակերպերի դասաւորութեան միջեւ. Սասնայ տան անդամները տոհմածառի մէջ դասաւորուած են Կենդանաշրջանի համաստեղութիւնների յաջորդական դասաւորութեանը հակառակ: Հիմնաւորում ենք նաեւ, որ Սասնայ տան կառուցուածքը համապատասխանում է հայոց

¹⁹ Տե՛ս Գ. ԲՐՈՒՏԵԱՆ, Հայոց «Սասնայ ծռեր» դիցավէպի մի դրուագի ժամանակի որոշման փորձ աստղագիտական իրողութիւնների միջոցով, «Էջմիածին», է., 2020, էջ 39–53:

*հնագույն Նախահայկեան օրացույցի կառուցուածքին: Գնահատելով դի-
ցալէպում ներկայացուած Սասնայ տան անդամների փոխադարձ դա-
սաւորութեան ստեղծման ժամանակը՝ եզրայանգում ենք, որ Սասնայ հե-
րոսների՝ մեզ հասած փոխադարձ առընչութիւնը կարող էր ձեւաւորուած
լինել մեզանից 19 700 տարի առաջ (Ք. ծ. ա. 17 700 թ.):*

РЕЗЮМЕ

Исследовано отношение главных героев эпоса «Сасна црер» к созвездиям Зодиака и другим небесным реалиям. Выявлено, у 10 членов Семьи Сасуна есть свои параллели в Зодиаке, и есть четкая связь между Семейным древом Сасуна и расположением знаков Зодиака на небе. Члены Семьи Сасуна расположены в генеалогическом древе в порядке, противоположном созвездиям Зодиака. Показано, что структура Семьи Сасуна соответствует структуре древнеармянского Протогайкского календаря. Исходя из этого, была сделана попытка оценить время создания взаимного расположения членов Семьи Сасуна, представленных в Эпосе. Оказалось, что дошедшие до нас взаимоотношения героев Сасуна могли сложиться примерно за 19 700 лет до нас.

SUMMARY

The article examines the correlation of the main characters of the epic “Dare-devils of Sassoun” to the constellations of the zodiac and other celestial realities. It turns out that 10 members of the Family of Sassoun have their parallels in the zodiac, and there are clear connections between the Family tree of Sassoun and the arrangement of the zodiac signs in the sky. In the genealogical tree, the order of the Family members of Sassoun is contrary to the constellations of the Zodiac. It is shown that the structure of the Family of Sassoun corresponds to the structure of the ancient Armenian Protohaykian calendar. Based on this, an attempt was made to estimate the time of the creation of the order of the Family members of Sassoun presented in the Epic. It turned out that the relationship between the heroes of Sassoun that has come down to us could have developed approximately 19 700 years before us.